

Ovidiu Caraiani

Individ sau colectivitate?

Despre o controversă românească istorică

Editura Cartex

Redactor: Mircea Toboşaru

Concepția grafică a copertei: Mădălina Pricop

© Ovidiu Caraiani

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CARAIANI, OVIDIU**

**Individ sau colectivitate? : despre o controversă
românească istorică / Ovidiu Caraiani. - București :**
Cartex, 2024

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-630-6651-05-4

1

Pentru comenzi și informații, vă rugăm să ne contactați la:

- Tel/fax: 021/323.41.30; 021/323.00.76
- Tel: 0745.069.898; 0729.951.763
- www.edituracartex.ro
- e-mail: comenzi@edituracartex.ro
- O.P. 4, C.P. 184, București

Cuprins

Prefață la ediția a doua, revizuită / 5

Introducere / 11

1. Normativitatea discursului naționalist / 17

1.1. Identitate națională și legitimitate politică / 18

1.2. Mituri și modele identitare / 34

1.3. Definiția normativă a identității naționale / 37

1.4. Metoda de lucru / 42

2. Naționalism sau naționalisme? / 49

2.1. Naționalism liberal/tradițional / 52

2.2. Naționalism civic/etnic / 56

2.3. Identitate națională și ideologie naționalistă / 58

2.4. Naționalism occidental/răsăritean / 62

3. Colectivism versus individualism / 67

3.1. Supozițiile teoretice ale colectivismului și
individualismului / 69

3.2. Modele politice ireconciliabile / 80

3.3. Naționalism versus liberalism / 84

3.4. Critica universalismului liberal / 86

4. Liberali și comunitarieni / 97

4.1. „Poziția inițială” și
principiile „dreptății ca imparțialitate” / 100

4.2. Critica lui Sandel / 108

4.3. Teoria politică a dreptății / 116

4.4. Neutralitate și consens / 121

5. Naționalism și societate civilă în România / 133

5.1. Naționaliști și „antinaționaliști” / 136

Bibliografie / 179

Index / 187

Soției mele, Monica

Prefață la ediția a doua, revizuită

Invitația de a scrie această prefață a fost lansată de editorul volumului, directorul editurii CARTEX, domnul Lucian Pricop, un extraordinar editor și un acribic cercetător. Mi-a făcut multe observații pe care le-am acceptat în totalitate, așa încât volumul este substanțial revizuit. În plus, ideea lui era să fac clară intenția mea din acest volum. Voi încerca lucrul acesta, dar nu sunt sigur că voi reuși pe deplin.

Acest volum reprezintă teza mea de doctorat pe care am susținut-o sub coordonarea domnului academician Gheorghe Vlăduțescu care a acceptat cu mare generozitate să mă transfer de la domnul academician Mircea Flonta cu care începusem prima lucrare de doctorat despre filozofia analitică a istoriei. Am scris această a doua lucrare în șase luni, pentru că expira timpul de depunere a tezei. Am pornit de la studiul „Naționalism și societate civilă”, temă care m-a obsedat în anii '90. Pentru un cititor grăbit și nevizat cartea cuprinde două părți distincte care par a nu avea legătură între ele.

Pe de o parte, se discută despre teme obsedante naționaliste și autohtoniste, culturale,

identitare și religioase din secolul al XIX-lea și de renașterea lor după 1990. Pe de altă parte, finalul prezintă un studiu rawlsian despre ideea dreptății ca imparțialitate și rezonabilitatea spațiului public și eseul „Naționalism și societate civilă în România”, publicat ulterior în revista *Political Studies*. Explicația mea este simplă, după anii '90 am realizat că deși comunismul s-a prăbușit, a rămas colectivismul care a luat forme dramatice, identitare și naționaliste. Atunci am înțeles că există supoziții profunde în spațiul culturii publice românești referitoare la identitatea colectivă împărtășită în comun, or discursul politic contemporan pune accentul pe spațiul rezonabilității publice și am încercat să prezint aceste teme identitare obsesive din spațiul românesc contrapuse soluției drepturilor.

Nimeni nu neagă că oamenii au dreptul la propria lor identitate colectivă împărtășită în comun, ci problematic este ca această identitate să fie acceptată de toată lumea – și cum aceste identități sunt deseori conflictuale – ar trebui apelat la un limbaj neutru. Acesta este „limbajul drepturilor” și atunci întreaga carte scoate la iveală supozițiile tacite din spațiul public românesc, ascunse în discursul autohtonist și propune ca soluție rezonabilitatea spațiului public și condițiile minimale ale asocierii civile. Nu există „identități bune” și „identități rele”. Toate identitățile sunt egale, identitățile operează într-o sferă, iar drepturile într-o altă sferă. Dacă ipostaza unui colectivism etnic rudimentar, de tipul mineriadelor, e de domeniul coșmarului, atunci și

ipostaza unei identități elitiste este păgubitoare pentru dezvoltarea unei autentice societăți civile.

Dacă în această lucrare am arătat, cred eu, destul de clar limitele în care se mișcă discursul politic și am încercat o reconstrucție a discursului public românesc, în următoarele două cărți care vor apărea curând, voi expune pe larg aceste teme și voi continua analiza făcută aici care se încheie în anii '90, până la perioada lui Traian Băsescu.

Este fundamental faptul că dincolo de diferitele tipuri de discurs politic și de diversele forme de propagandă politică, supozițiile profunde din spațiul culturii publice românești trimit aproape toate la ideea de identitate colectivă superioară celorlalte identități. Aceasta este o greșeală istorică gravă care are consecințe incontrolabile asupra dezvoltării democrației în această țară.

Mulțumesc colegului Mircea Toboșaru și fiicelor sale, Xenia și Paraschiva, pentru că m-au ajutat cu corectura finală a volumului.

INTRODUCERE

Această carte a fost concepută ca o analiză (și reconstrucție) a diferitelor supoziții teoretice ale controverselor politice, apărute după 1989, legată de problemele identității, legitimității și societății civile în România. Studiul de caz pe care îl voi analiza, și care a fost punctul de plecare în reconstrucția controverselor românești, mi-a fost sugerat de polemica pe tema naționalismului, publicată în revista 22 și de eseurile iconoclaste ale lui H.-R. Patapievici adunate în volumul *Politice*. Consider această polemică, denumită generic *naționaliști-antinaționaliști*, relevantă pentru spațiul culturii publice românești, atât prin ecourile largi pe care le-a avut, cât și prin protagoniștii săi, nume consacrate ale vieții intelectuale: Gabriel Andreescu, Alexandru Paleologu și Octavian Paler. Mă voi referi doar la două aspecte particulare ale acestei polemici care au constituit referința inițială în reconstrucția teoretică pe care o propun:

1. prin subiectele implicate, problema identității naționale, a drepturilor individuale și a situării României în contextul pan-European, au fost reluate unele teme ale controverselor tradiționalism-modernism din deceniul al treilea al secolului XX.

2. deși a fost purtată în termeni preponderent ideologici și a avut în vedere anumite obiective politice, prin supozițiile teoretice presupuse, disputa dintre naționaliști și „antinaționaliști” poate fi

analizată ca un caz particular al teoriei și filozofiei politice. De aceea, o voi trata ca un caz particular al cunoscutei dispute dintre liberali și comunitarieni din filozofia anglo-americană.

Comentatorii și-au concentrat deseori atenția asupra analizei resurgenței naționalismului ca un răspuns la politicile tranziției în țările post-comuniste. Dimpotrivă, demersul meu se va concentra pe analiza discursului naționalist ca un tip de angajament normativ care distinge între diferitele argumente practice. Astfel privit, argumentul normativ al retoricii naționaliste se adresează unei sfere distincte de cea a discursului despre drepturile civile. Reconstrucția acestor tipuri de normativitate va încerca să propună o punte de legătură între pozițiile tranșante ale protagoniștilor, contribuind într-o manieră teoretică mai generală la controversa din spațiul cultural românesc.

Pretenția centrală a acestei reconstrucții este că încercarea de susținere a unei versiuni revizuite a „naționalismului civic” nu poate rezolva incompatibilitatea dintre individualism și colectivism. Concentrându-ne pe definirea a ceea ce înseamnă „civic”, în sintagma „naționalism civic”, termenii de referință ai disputei sunt modificați în mod esențial.

Primul capitol, „Normativitatea discursului naționalist”, este o caracterizare generală a disputei tradiționalism-modernism din anii '30 ai secolului trecut. Evident, este o caracterizare incompletă pentru că interesul a fost să accentuez acele supoziții

pe care le-am considerat determinante în constituirea spațiului culturii publice. În continuare, mă voi referi la normativitatea conceptului de identitate națională, iar în final, la câteva considerații metodologice. Metoda de lucru propusă este inspirată din filozofia lui Collingwood și se referă la distincția pe care acesta o făcea între rolul supozițiilor „absolute” și al celor „relative” în reconstrucția istoriei și filozofiei.

În al doilea capitol, „Naționalism sau naționalism?”, voi prezenta câteva distincții tipologice, naționalism liberal-tradițional, civic-etnic, occidental-răsăritean, și implicațiile acestora în determinarea unui anumit concept de identitate colectivă. Deși importante, aceste tipologii au neglijat analiza supozițiilor „fondatoare” ale discursului naționalist. Ca să putem califica un anumit argument ca „mai rezonabil” sau „mai rațional”, în comparație cu altul „mai primitiv” sau „organic”, trebuie să ne referim la cadrele istorice în care s-au constituit acestea. Scoase din pattern-ul lor istoric și conceptual, argumentele își pierd semnificația și devin chiar absurde.

Al treilea capitol, „Colectivism versus individualism”, propune o analiză a modului în care presuposițiile celor două paradigme au dus la constituirea unor modele politice dihotomice: conservatorism/liberalism, naționalism/liberalism. Tot aici voi prezenta principalele puncte de divergență dintre liberalism și naționalism. În dispută, de fapt, este modul în care se justifică strategia politică: trebuie concepută în numele

binelui sau interesului general sau în cel al drepturilor și intereselor individuale?

Capitolul patru, „Liberali și comunitarieni”, a fost conceput ca o prezentare generală a teoriei lui John Rawls despre dreptate ca imparțialitate – poziția inițială, principiile dreptății, prioritatea dreptului asupra binelui și dreptatea politică – precum și a criticii comunitarienilor. Conștient de dificultatea acestei sarcini, am preferat să mă concentrez pe acele aspecte, atât din teoria lui Rawls cât și din critica sa, care mi s-au părut relevante pentru analiza studiului de caz: relația dintre persoană și scopurile sale, dintre dreptate și binele comun, problema neutralității și a consensului. Acest capitol a fost publicat, sub titlul „Dreptatea ca imparțialitate- un ideal moral sau politic?”, în revista *Polis*, vol. 6, 1999.

Ultimul capitol, „Naționalism și societate civilă în România“, este reconstrucția propriu-zisă a controverselor contemporane din perspectiva dimensiunii normative a diferitelor tipuri de discurs politic. Deși m-am axat în principal pe disputa dintre naționaliști și antinaționaliști, am încercat să fac o analiză mai cuprinzătoare a diferitelor supoziții filozofice presupuse tacit de protagoniști. În ce măsură acest tip de analiză recursivă poate duce la armonizarea unor poziții tranșante rămâne o chestiune crucială în configurarea spațiului culturii politice. Teoretic vorbind, discuția din cadrul culturii politice românești a fost purtată în termeni sistematic greșiți, atâta vreme cât termenii de referință

au fost exclusiv colectivști. Experiența românească sugerează că alăturarea forțată a noțiunilor individualiste și a celor colectiviste ar trebui evitată. Cred că preocuparea esențială ar trebui să fie cum poate fi construită o societate civilă și nu cum ar putea fi realizat un consens național. Partea principală a acestui capitol a stat la baza studiului, „În confruntare cu colectivismul: naționalism și societate civilă în România”, pe care l-am scris împreună cu Bruce Haddock, de la Swansea University, și care a fost publicat în revista *Polis*, vol. 5, 1998. Vreau să mulțumesc, atât lui Bruce Haddock, cât și redacției revistei *Polis*, pentru permisiunea de a-l folosi în această carte.

Sursele teoretice majore ale metodei normative de reconstrucție a acestei dileme istorice românești au fost: Immanuel Kant, ideea de rezonabilitate și rațiune, Collingwood cu ideea de supoziții relative și absolute, pe care le-am extins la ideea de analiză recursivă, până la jocurile de limbaj ale lui Wittgenstein și consensul prin suprapunere parțială al lui Rawls.

Referințele teoretice și istorice pe care le-am considerat secundare în raport cu prezentarea argumentelor, totuși importante pentru ansamblul lucrării, au fost trecute infrapagină. Cum orice reconstrucție teoretică este în fond o ipoteză și această încercare ar trebui privită ca atare.